

“SƏADƏT” CƏMIYYƏTİNİN MƏKTƏBLƏRİNƏ DAİR

Rauf SADIXOV,
*Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat
İnstitutu*

1907-ci ildə Bakıdakı müsəlman ruhaniləri də “Səadət” adlı Cəmiyyət təşkil etmişlər ki, Bakı şəhərinin Cəmiyyət işlərinə baxan məhkəməsinin qərarı ilə həmin il iyulun 17-də təsdiq olunmuşdur. Cəmiyyətin Nizamnaməsinə görə onun da məqsədi Bakı şəhərində mövcud olan mədrəsələri üsuli-cədid üzrə nizamla salmaq və müasir dövrə uyğun olaraq ruhaniyyə məktəblərini və sair ali məktəbləri təsis etmək idi.

Bu məqsədlərə çatmaq üçün Cəmiyyət aşağıdakı tədbirləri həyata keçirməli idi: üləma və ürfəlar üçün ümumi qiraətxana məclisləri təşkil etmək, qiraətxana və ümumi kitabxanalar açmaq, ümumi qiraətdən ötrü məktəb və mədrəsələrdə tədris olunmaq üçün faydalı kitablar və kitabçalar nəşr etmək və Cəmiyyətin maliyyə imkanını artırmaq Azərbaycan dilində qəzet və jurnallar nəşr etmək, mədrəsələrdə təhsil alanlara paylanmaq üçün və ya müxtəlif qiymətə satılmaq üçün kitab, dərslik və s. məktəb əşyalarının ambarrını açmaq, ali məktəb və ruhani mədrəsələrdən ötrü təcrübəli müəllimlərin toplanmasına səy göstərmək, müəllimlər üçün ümumi şuralar və təlim və tədris dair məclislər təşkil etmək mədrəsənin istedadlı və bacarıqlı məzunlarını bir daha təkmilləşdirmək məqsədilə darülfünunlara və başqa ali məktəblərə göndərmək, ümumi qiraətxana məclisləri elmi və fənnin söhbət, ədəbi müsəmirələr və s. bu kimi məclisləri təşkil etmək.

“Səadət” Cəmiyyətinin ümumi gəliri aşağıdakı mənbələrdən alınırdı: birdəfəlik və illik üzvlük haqlarından, Cəmiyyətin üzvlərinin və başqa şəxslərin könüllü olaraq Cəmiyyətin xeyrinə olaraq vədikləri ianə və ehsanlardan, Cəmiyyətin çap və nəşr etdiyi kitablardan toplanan mənfəətdən, ümumi qiraətlərdən, ədəbi müsəmirələrdən və qeyri tədbirlərdən əldə edilən gəlirlərdən.

“Səadət” Cəmiyyətinin bakıda və onun ətraf kəndlərində maarifin yayılmasında və şagirdlərə dünyəvi elmlərin tədrisindəki xidmətləri xüsusilə böyük olmuşdur.

“Kavkaz” qəzetinin 1910-cu il 234-cü sayında “Məktəbdə hərəcmərlik” adlı bir məqalə dərc olunmuşdur ki, burada “Nicat” mədəni-maarif Cəmiyyətinə məxsus məktəblərdə qayda-qanunun pozulmasından danışılırdı. “Kavkaz” qəzetinin həmin tənqidi yazısından sonra Bakı Quberniyası və Dağıstan Vilayətinin xalq məktəbləri direktoru Qafqaz Tədris Dairəsinin popeçitelinə 1910-cu il 23 oktyabr tarixli bir məktub gö-dərərək göstərmişdir ki, “Kavkaz” qəzeti tərəfindən tənqid edilən “Nicat” mədəni-maarif Cəmiyyəti tərəfindən açılmışdır və “Nicat”. “Nəşri-maarif” və

“Səadət” Cəmiyyətlərinə məxsus olan digər məktəblər kimi Bakı şəhər rəisinin tabeliyindədir.

Bu hadisədən sonra Qafqaz Tədris dairəsinin popeçiteli mövcud olan mədəni-maarif cəmiyyətlərin məxsus məktəblərdəki tədrisin və proqramın vəziyyəti ilə tanış olmaq qarçısına məqsəd qoymuşdur. Bunun üçün Bakı quberniyası və Dağıstan vilayəti Xalq məktəblərinin müdiri popeçitələ ünvanlanmış məktubunda göstərmişdir ki, 1906-cı ildə Bakıda “Səadət”, “Nicat”, “Nəşri-maarif” müsəlman cəmiyyətləri təşkil olunmuşdur ki, onlara da nizamnamələrinə müvafiq olaraq məktəblər açmalarına icazə verilmişdir. Lakin həmin məktəblər, məktubda göstəril-diyinə görə, xalq məktəbləri müdirinin icazəsi olmadan fəaliyyət göstər-diklərindən onların proqramı keçilən fənləri və müəllim tərkibi haqqında məlumatları yoxdur.

Qafqaz Tədris Dairəsinin popeçitelinə yazdığı məktubda xalq məktəblərinin direktoru xüsusi olaraq vurğulamışdır ki, yerli təşkilatların diqqətləri həmin məktəblərin fəaliyyətin dəfərlə cəlb olunsun da, heç bit nəticəsi olmamışdır. Bakı Quberniyası və Dağıstan vilayətinin Xalq məktəblərinin direktorunun Qafqaz Tədris Dairəsinin popeçitelinin ünvanına göndərdiyi 2 mart 1910-cu il tarixli 655 Nöli məktubda göstərilmişdir ki, Xalq məktəbləri direktoru bu məktəblərin açılmasından və bununla da azərbaycanlılar arasında maarifin inkişaf tapmasından qorxuya düşərək göstərmişdir ki, bu məktəblər direktorluğun ixtiyarı olmadan açıldıqlarından onların proqramı, keçilən dərslər, müəllim heyəti və şagirdlərin sayı haqqında heç bir məlumat yoxdur. Həmin məktubda eyni zamanda göstərilmişdir ki, “deyilənlərə görə, “Səadət” məktəbi həm gələcək müsəlman gimnaziyası və onunla bərabər ruhani seminariyasıdır.

Qafqaz Tədris Dairəsinin popeçiteli Xalq məktəbləri direktorunun yuxarıda göstərilən məktubu əsasında Bakı şəhər rəisinin göndərdiyi məktubda Bakıda “Səadət”, “Nicat”, “Nur” və “Nəşri-maarif” müsəlman maarif cəmiyyətlərinin təşkil olunduğunu, özlərinin təsdiq olunmuş nizamnamələrinə əsasən Bakıda və onun ətraf quberniyalarında məktəblər açdıqlarını və olardan da nisbətən əhəmiyyətini “Səadət” Cəmiyyətinin açdığı məktəblər olduğu vurğulanmışdır.

Bütün bu məktublarda əsasında Qafqaz Tədris Dairəsinin popeçiteli Ali İmperatorun Qafqazdakı namestnikinə 1911-ci il 15 noyabr tarixli məktubla müraciət edərək, Bakıda “Səadət”, “Nicat”, “Nəşri-maarif” kimi maarif cəmiyyətlərinin mövcud olduğunu və onların hər birinin bir məktəb saxladığı göstərilmişdir. Həmin məktubda eyni zamanda göstərilmişdir ki, “Səadət” Cəmiyyətinə məxsus olan məktəblər öz proqramlarına görə orta məktəb müvafiqdir. Halbuki, o biri cəmiyyətlərə məxsus olan məktəblərin proqramları ibtidai məktəblərin proqramları həcmindədir və bu məktəblər icazəsiz açıldıqlarından xalq məktəbləri direktorunun nəzarətindən kənar qalmışdır.

Popeçitelin Qafqaz namestnikinə göndərdiyi bu məktubun ruhunda da hər cürə olursa-olsun, maarif cəmiyyətlərinə məxsus məktəbləri gözdən salmağa və beləliklə də müsəlmanlar, yəni azərbaycanlılar arasında maarifin yayılmasının qarçısını almağa çalışırdılar. Elə bu məqsədlə də Bakıda mövcud olan maarif cəmiyyətlərinə məxsus məktəblərin proqramları, müəllim heyətinin tərkibi və şagirdlərin sayı haqqında məlumat tələb etmişdir.

“Səadət” Cəmiyyətinin təqdim etdiyi proqramdan və arayışdan görünür ki, onlar ümumtəhsil xarakterindədir. Belə ki, ilk iki siniflərdə ilahiyyat qanunundan başqa rus, Azərbaycan, fars, ərəb, alman, fransız dilləri. Habelə tarix, coğrafiya, təbiətşünaslıq, rəsm kimi fənlər də tədris edilirdi.

Bunun əsasında da Xalq maarifi direktoru belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, “Səadət” Cəmiyyətinin məktəbləri yalnız ruhani, din xadimlərinin hazırladıklarını iddia etməyə heç bir əsasları yoxdur və “gələcək mollalar üçün xarici dillərə yiyələnmək həddindən artıqdır. Coğrafiya və həm də təbiətşünaslıq predmetləri də “Səadət” Cəmiyyətinin məktəblərində keçirilən proqrama görə onlar üçün xüsusi əhəmiyyətə malik ola bilməz. Görünür ki, Cəmiyyətin bu məktəbləri açmaqda məqsədləri başqadır. Əgər doğrudan da mollaların hazırlanması nəzərdə tutulurdusa, o zaman bu işin təşəbbüskarı maarif cəmiyyəti deyil, quberniya məclisləri olardı ki, 1514-cü maddəyə uyğun olaraq ruhani və məscid məktəbləri onların nəzarəti altındadır.”

Belə ki, “Səadət” Cəmiyyətilə yanaşı “Nicat” və “Nəşri-maarif” cəmiyyətlərinin açdıqları və təşkil etdikləri ibtidai məktəblərin gizli fəaliyyət göstərdikləri, qanunu tələbi yerinə yetirmədikləri qeyd olunmuşdur. Eyni zamanda da “Səadət” Cəmiyyətinin açdığı məktəblərdə rus dili predmeti istisna olmaqla bu dərslər İstambuldan və ya Təbrizdən göndərilmiş türk və Azərbaycan dillərindəki dərsliklər əsasında keçirilirdi xüsusi vurğulanmışdır ki, bu da Xalq məktəbləri direktorunun Bakıda və onun ətraflarında mövcud olan məktəbləri dərsliklərinin milli ruhda yazdıqlarının, onların azərbaycanı uşaqların şüuruna daha tez müsbət təsir göstərdiklərindən narazı olduğunu göstərir.

Bütün bunlardan sonra Qafqaz Tədris Dairəsinin popeçiteli Əlahəzət İmperatorun Qafqazdakı canişinindən acizane surətdə xahiş etmişdir ki, Cəmiyyətin məktəblərinə gələn ilə kimi ümumi əsaslarla fəaliyyət göstərilməsinə icazə vermək haqqında xahişnamə qəbul edilsin; əks təqdirdə belə məktəblər bağlanmalıdır.

Bakı şəhər rəisinin də Qafqaz Tədris Dairəsinin popeçitelinə yazdığı 1916-cı il 15 dekabr tarixli 26040 № li təcili məktubda bildirilmişdir ki, Bakı şəhər rəisliyində «Nicat», “Səadət”, “Nəşri-maarif” kimi üç müsəlman maarif cəmiyyətləri fəaliyyət göstərirlər ki, onların da Nizamnamələri 1906 və 1907-ci illərdə təsdiq olunmuşdur. Lakin bu məktəblərin açılmalarına yuxarı dairələrdən heç bir razılıq istənilməmişdir. Cəmiyyətin rəhbərləri də özlərinin bu hərəkətlərini onunla əsaslandırılmışlar ki, təsdiq olunmuş Nizamnamələrdə məktəblərin təşkil xüsusi qeyd olunduğundan onların açılmaları üçün bir daha icazə almağa heç bir ehtiyac yoxdur.

“Səadət” Cəmiyyətinin Xalq məktəblərinin direktoruna təqdim etdiyi arayışdan məlum olur ki, 1910-1911-ci illərdə Cəmiyyətin “Şah”, “Səmədiyyə” və “Səadət” adlı məktəbləri fəaliyyət göstərmişlər və onların hər biri haqqında ayrıca məlumat verilmişdir:

“Şah” məktəbi iki əlifba və aşağı hazırlıq sinfindən ibarət idi. Əlifba sinfində gündə 3 saat dərs keçilirdi ki, burada ilahiyyat qanunu (dinin əsasları və bəzi dualar şifahi şəkildə öyrədilirdi), əlifba – hərflərin sintezi və təhlili, sözlərin və cümlələrin oxunuşu və yazısı öyrədilirdi. Əlifba başa çatdıqdan sonra qiraət üçün ilk kitab mütalimə edilirdi. Hesab fənnində

uşaqlara ona qədər rəqəmlərin dörd əməliyyatı aparılırdı.

Aşağı hazırlıq sinfində isə bu üç fənnə Azərbaycan dili, rus dili, fars dili, hünxətt və rəsm dərsləri əlavə olunurdu. Bu sinifdə ilahiyyat qanunu artıq Qurani-Kərimdən qısa ayələr oxunulurdu.

Həmin illərdə məktəbin əlifba sinfində 26, aşağı hazırlıq sinfində 19 şagird təhsil alırdı. Əlifba sinfini məktəbin müdiri Qafur Molla Baba oğlu; aşağı hazırlıq sinfinin müəllimi isə Mirzə Əsədulla Əlizadə aparırdı. Əlicabbar İsmayılov isə rus dilindən dərs deyirdi.

“Səmədiyyə” məktəbi yalnız əlifba sinfindən ibarət idi. Burada ilahiyyat qanunu, əlifba və hesab kimi dərslər tədris olunurdu. Maraqlı bir cəhət də qeyd etmək lazımdır ki, ilahiyyat qanunu və hesab kimi fənlərin tədrisinin hər birinə həftədə 3 saat ayrılmışdısa, Azərbaycan əlifbasının tədrisinə 12 saat ayrılırdı.

Yalnız bir əlifba sinfindən ibarət olan Səmədiyyə məktəbində 28 şagird təhsil alırdı və məktəbin müdiri və müəllimi Mirəbdülhəsən Nəzirzadə idi.

“Səadət” Cəmiyyətinə məxsus olan üçüncü məktəb “Səadət” məktəbi idi ki, yuxarıda qeyd etdiyimiz iki məktəbdən fərqlənirdi. Bu məktəbdə aşağıdakı siniflər fəaliyyət göstərirdilər. Əlifba sinfi: burada uşaqlara ilahiyyat qanunu, əlifba, hesab dərsləri keçirilirdi. Əlifba sinfindən sonrakı mərhələ aşağı hazırlıq sinfi idi. Burada artıq əlifba dərsi keçirilirdi. İlahiyyat və hesab dərslərindən əlavə Azərbaycan, rus və fars dilləri öyrədilir; hünxətt və rəsm keçirilirdi. Aşağı hazırlıq sinfində gündəlik dərslərin saati bir saat artırılaraq dörd saat olmuşdur.

Aşağı hazırlıq sinfindən sonra yuxarı hazırlıq sinfi gəlirdi ki, burada adi günlərdə dərslər 5 saat, istirahət günü isə 4 saat ayrılmışdır. Və aşağı hazırlıq sinfində keçilən predmetlərə ərəb dili də əlavə olunurdu.

Məktəbin şagirdləri bu üç sinfi başa vurduqdan sonra birinci sinfə daxil olurdular ki, burada dərslər gündə 5 saat keçirilir və yuxarı hazırlıq sinfində keçilən fənlərə alman dili, coğrafiya, rus tarixi, təbiətşünaslıq kimi fənlər də əlavə olunurdu. Coğrafiya dərində riyazi və fiziki coğrafiyadan ilkin məlumat, qlobus, plan və məşşab, dünyanın ölkələri, irqlər, iqlim və iqlim zonaları, Rusiyanın xəritəsi və s. haqqında bilik əldə edilirdi.

Məktəbin sonuncu sinfi olan ikinci sinifdə də dərslər gündə beş saat tədris olunurdu və aşağıdakı fənlər keçirilirdi: ilahiyyat qanunu, rus dili, fars dili, Ərəb dili, alman dili, fransız dili, coğrafiya, rus tarixi, hesab, təbiətşünaslıq.

Məktəbin ayrı-ayrı siniflərində aşağıdakı sayda şagird təhsil alırdı. Məktəbin hər bir sinfi əsas və paralel hissələrdən ibarət idi. Əlifba sinfinin əsas hissəsində 29, birinci paralel sinfində 26, ikinci paralel sinfində 28; yuxarı hazırlıq sinfində - əsada 36 şagird, birinci paraleldə 30, ikinci paraleldə 33 şagird təhsil alırdılar.

Sonrakı birinci və ikinci siniflərdə isə əsas və paralel sinflərə bölünürdülər. Görünür ki, bu sinflərə iki hazırlıq sinfini uğurla bitirənlər birinci və sonrakı ikinci siniflərə keçirilirdilər. Əgər yuxarı hazırlıq sinfində cəmi 93 şagird təhsil alırdısa, artıq birinci sinifdə oxuyanların sayı 39-a, ikinci sinifdə oxuyanların sayı isə 33-ə çatmışdır. Həmin illərdə məktəbdə cəmi 302 şagird təhsil alırdı.

(Davamı 11-ci səhifədə)

“SƏADƏT” CƏMIYYƏTİNİN MƏKTƏBLƏRİNƏ DAİR

(Əvvəli 9-cu səhifədə)

Məktəbin müəllim heyəti tanınmış və nüfuzlu şəxslərdən ibarət idi. 1910-1911-ci illərdə məktəbin direktoru məşhur din xadimi Axund Molla Ağa Əlizadə idi ki, həm Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə və həm də 1941-1945-ci il Böyük Vətən müharibəsi illərində yenidən təşkil edilmiş

Zaqafqaziya Ruhani İdarəsin şeyxülislamı olmuş, inqilabdan əvvəlki, dövrü mətbuatda bir sıra yazıları ilə çıxış etmişdir. Məktəbin müfəttişi məşhur dilçi alim Fərhad Ağazadə idi.

Azərbaycan dilini “Vüsaqi” imzası ilə şeirlər yazan, Müslüm Maqomayevin məşhur “Şah İsmayıl” operasının libretto müəllifi, sevimli şairimiz Mikayıl

Müşfiqin atası Mirzə Qədir İsmayılzadə; rus dilini Məhəmməd Hənifə Terequlov və Əli Hüseynov; alman və fransız dillərinin görkəmli publisisti Ceyhunbəy Hacıbəyov; hesab və təbiətşünaslıq fənnlərini isə milli peşakar musiqimizin banisi, görkəmli publisist və ictimai-siyasi xadim Üzeyirbəy Hacıbəyov tədris edirdilər.

“Səadət” məktəbi sonrakı illərdə də fəaliyyət göstərmişdir. Məsələn, “Yeni iqbal” qəzetinin 1915-ci il 15 sentyabr tarixli nömrəsində dərc edilmiş məlumatdan aydın olur ki, Cəmiyyətin 13 sentyabrda keçirilmiş iclasında “Səadət” adlı məktəbin həmin ildə də saxlanması məqsədilə ianə mənbələri axtarılsın. Məktəb işlərinə baxan heyətə proqramın tərtibi tapşırılmışdır. Bundan əlavə müəllim heyətini təkmilləşdirmək məqsədilə yeni müəllimlərin dəvət olunmaları da qərara alınmışdır.

“Səadət” Cəmiyyətinin 1915-ci il oktyabrın 29-da keçirilmiş iclasında onun illik hesabatı müzakirə olunmaqla yanaşı idarənin yeni üzvləri də seçilmişlər. İclas Cəmiyyətin məktəb işlərinə baxan komissiyanın sədri Aşurbəyov tərəfindən təqdim edilmiş “Səadət”

mədrəsəsinin proqramını düzəlişlərlə qəbul etmişdir.

Görkəmli mesenat Hacı Zeynalabdin Tağıyev “Səadət” Cəmiyyətinin fəaliyyətində əməli surətdə iştirak etmiş, onun məktəbi üçün binanın inşasına maddi yardım göstərmişdir.

1915-ci ilin dekabrında “Səadət” mədrəsəsinin ilk müdiri vəzifəsində çalışmış Mirzə Ələkbər xan Bəhmən Avropadan qayıdıb İrana gedərkən yol üstü Bakıda dayanmışdır. Bunu xəbər verən “Yeni iqbal” qəzeti Mirzə Ələkbər xan Bəhmənin “Səadət” məktəbinin müdiri vəzifəsində işləyərkən bütün məktəblərə ibrət ola biləcək bir nizam və intizam yaratması ilə xüsusi bir şöhrət tapdığını vurğulamışdır və “nizamsızlığa və pozğunluğa öyrəşmiş olan müsəlman balaları içində əsgəri bir intizam və disiplinə salmaq istedadına” malik olduğunu xüsusilə qeyd etmişdir. Qəzetin yazdığına görə Mirzə Ələkbər xanın “Səadət” məktəbi qarşısında böyük xidmətlərindən birisi də “məktəb üçün Əlibəy Hüseynzadə kimi bir alimi və sair müqəddir müəllimləri cəlb edib məktəbi böyük bir tərəqqiyə çatdırmaq idi” (“Yeni iqbal”, 1915. 25 dekabr, №191).